

T.MÁTMURATOV SHÍĠARMALARINDA STILISTIKALIQ FIGURALARDIŇ QOLLANILIW ÓZGESHELİKLERİ

Dosjanova Gúlnaz Daryabaevna

Qaraqalpaq mámleketlik universiteti docent.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13957125>

Annotaciya. Bul maqalada qaraqalpaq shayırları T.Mátmuratov shıǵarmaları tilinde stilistikalıq figuralardıń qollanılıw ózgeshelikleri sóz etilgen. Inversiya, gradaciya, ellipsis, ritorikalıq soraw, polisindeton, alliteratsiya, assonans qubılısları misallar tiykarında analizlengen.

Tirek sózler: stilistikalıq figura, inversiya, gradaciya, ellipsis, ritorikalıq soraw, polisindeton, alliteraciya, assonans hám t.b.

PECULIARITIES OF THE USE OF STYLISTIC FIGURES IN THE WORKS OF T.MATMURATOV

Abstract. This article talks about the peculiarities of using stylistic figures in the language of works of T. Matmuratov. The phenomena of inversion, gradation, ellipse, as well as rhetorical question, polysyndeton, alliteration, assonance are analyzed on the basis of examples.

Keywords: stylistic figure, inversion, gradation, ellipse, rhetorical question, polysyndeton, alliteration, assonance etc.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИЛИСТИЧЕСКИХ ФИГУР В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Т.МАТМУРАТОВА

Аннотация. В этой статье говорится об особенностях использования стилистических фигур в языке произведений Т. Матмуратова. На примерах проанализированы явления инверсии, градации, эллипсиса, а также риторический вопрос, полисиндетон, аллитерация, ассонанс.

Ключевые слова: стилистическая фигура, инверсия, градация, эллипсис, риторический вопрос, полисиндетон, аллитерация, ассонанс и т.д.

Stilistikalıq figuralar tildiń kórkemlew quralı sistemasında úlken áhmiyetke iye. «Stilistikalıq figuralar, bul ayırıqsha qurılǵan sintaksislik dizbekler hám gápler bolıp, olar tildiń obrazlılıǵı ushın xızmet etedi». [1.85]. Biz bul maqalamızda T.Mátmuratov shıǵarmaları tilinde stilistikalıq figuralardıń qollanılıw ózgeshelikleri haqqında sóz etemiz. Sońǵı waqıtları shayır shıǵarmalarınń tillik ózgeshelikleri izertlewshiler tárepinen hár tárepleme izertlenilip kiyatır [6;7]. Shayır insannıń ruwxıy halatın, qaharmannıń ishki sezimlerin stilistikalıq figuralardıń járdeminde sheber jetkizgen.

Inversiya qubılısı, gáptiń qurılısındaǵı gáp aǵzalarınń ádettegige salıstırǵanda orın almasıp qollanılıwına ayıladı. Kórkem shıǵarmada ol ayırım sózlerge ayırıqsha poetikalıq wazıypa júklew, ayırım pikirlerdi ayırıqshalandırıp kórsetiw hám usı tiykarda kórkem mazmundı tereńlestiriwge qaratılǵan boladı. [5.45]

Isledi qalaq qulaq,

Pol qaqtı jay sıbadı [4.183-bet].

Sırımdı aytpadım sırım ańbasqa,

Jaqsı nárselerge únsiz súysindim.

Muñımdı shaqpadım biypám joldasqa,
Gúrsinsem awlaqta jalǵız gúrsındım [4.114-bet].
Soday waqta ushıp ańlarım,
Bolalmayman shay ishıp málham.
Ilajı joqbeken janlarım,
Nóserlerge *tutıwǵa* qalqan [4.117-bet].

Bul mısallarda isledi, sırımdı aytpadım, muñımdı shaqpadım, bolalmayman, tutıwǵa sózleri inversiya qubılısına ushıraǵan.

Gradaciya. T.Mátmuratov shıǵarmalarında gradaciya qubılısı yaǵnıy gáptegi birgelikli aǵzalardıń mánilik jaqtan kem-kem kúsheytilip yamasa páseytilip beriliwi túrinde ushırasadı.

Dostımnıń kemisi sezilmesin dep,
Qısılsa qısıldım, sozsa sozıldım,
Dostımnıń bawırı ezilmesin dep,
Dártımdı dalaǵa shıǵıp ezildim [4.114-bet].
Túrtpedim, tiymedim, jónsiz zeyinge,
Máhálinde masayradım, mardıydım,
Kishi peyil boldım kishi peyilge,
Gárdiye bergenge men de gárdiye [4.116-bet].

Bul qosıq qatarlarında qısıldım, sozıldım, ezildim, túrtpedim, tiymedim, masayradım, mardıydım birgelikli bayanlawıshları háreketi kem-kem kúsheytip bergen.

Ellipsis. Kórkem shıǵarmada yaqı tekste tawıp qoyıwǵa bolatuǵın gáp aǵzasınıń gápte túsirilip ayılıwı hám soǵan sáykes háreketi kúsheytilip beriliwi ellipsis dep ataladı. V.Tomashevskiy ellipsisti gáp qurılısında ayırım aǵzalardıń jetispewshiligi, olardıń mánisi kontekst arqalı psixologiyalıq jaqtan ańlatılıp turatuǵınlıǵın hám ellipsiste kóbinese feyil sózler túsirilip qaldırılauı aytaı. [8.239].

Qaraqalpaq tilinde ellipsis qubılısı kóbinese naqıl-maqallarda ushırasadı. Lirikalıq shıǵarmalarda qaharmannıń ishki sezimlerin beriw ushın qollanıladı.

Mezgilsiz qartaymaq ómirge qaslıq,
Baxıtlı ǵarrılıq, ekinshi jaslıq.
Ertektiń sózleri búgingi sózler
Ertektiń qosıǵı, búgingi qosıq [4.167-bet].

Keltirilgen mısallarda kórinip turǵanınday feyil sózler túsirilip qaldırılǵan, usı arqalı sózlerdiń jıyınalıǵına, pikirdiń ıqshamlıǵına erisilgen. Túsirilip qaldırılǵan feyil sózler pikirdi túsiniwde kemshilik tuwdırmaydı, al kerisinshe pikir mazmunı kontekst arqalı ańlatılıp turadı.

Ritorikalıq soraw. «Ritor» grek tilinen alınǵan bolıp orator, sheshen, dilwar degen mánilerdi bildiredi. Ritorikalıq soraw juwap talap etilmeytuǵın soraw gápler bolıp, kórkem shıǵarmada qaharmannıń sezim-tuyǵıların, keypiyatın tásirli súwretlewge qaratılǵan boladı.

Ritorikalıq soraw tiykarınan tastıyıqlaw mazmunına iye boladı. Ondaǵı soraw intonaciyası, tiykarınan, tásirshenlikti, dıqqattı awdarıw wazıypasın atqaradı. Ritorikalıq sorawda sanalı oqıwshı bul sorawdıń juwapı da óz ishinde ekenligin túsiniw aladı. Mısalı:

Diydar qádirlidur insaniyatqa,
Million manat bir dostıńnan ziyat pa? [4.61-bet].

Dúnya dártlerimdi meniń qozǵadı,
Aytpasa kewilge árman emes pe? [4.56-bet].
Ana mehri bolmaǵanda eger de
Adamzat balası ósip-óner me? [4.88-bet].

Asindeton – kórkem shıǵarmalarda gáptiń bir neshe birgelikli aǵzalarınń dánekersiz qatar kelip qollanılıwı. Asindeton shıǵarmaǵa belgili dárejede kóterińkilik baǵıshlaydı hám ádette tez-tez almasıp, ózgerip turatuǵın hádiyselerdi sáwlelendiredi. Mısalı:

Tashkentten, Bakuden, Oshtan, Shegeden
Ǵawqıldasıp keler qaraqalpaqlar

Bul mısalda shayır óz poeziyasın kórkemlik jaqtan bayıtıwda birgelikli pısıqlawıshlardan sheber qollanǵan.

Maǵan altın emes diydar súykimli,
Kewlim súymes hárgiz sútqor, qıyqımdı [4.48-bet].

Bul mısallarda birgelikli tolıqlawısh aǵzalar asindetondı payda etken.

Tez qartayıw jańǵa qaslıq,
Eldiń sáni jigitler, qızlar [4.49-bet].

Bul mısalda birgelikli baslawıshlar qollanılǵan.

Polisindeton – tekstte gáptiń birneshe birgelikli aǵzalarınń dánekerler arqalı qatar kelip qollanılıwı. Bular shıǵarmanıń intonaciyasına tásir jasaydı, qosıq yaki prozanıń ózine tán oqılıw ırǵaǵın payda etedi, sonıń menen birge ayırım sózlerge mánilik salmaq taslanadı, poetikalıq wazıypa júklenedi [5.52]. Mısalı:

Bultlar kóship keter, kókte kún qalar,
Jıllar ótip keter qız hám ul qalar [4.65-bet].

Kelinshek te, kúyew de
Óz úyine ot jaǵar [4.97-bet].

Baxıt hám de shadlıqlardıń jańası
Qaǵıp tur qapındı xalqım súyinshi. [4.91-bet].

T.Mátmuratov shıǵarmalarında da, de, hám dánekerleri gáptiń birgelikli aǵzaların baylanıstırıwda qatnasqan.

Alliteraciya dawıssız seslerdi qaytalap qollanıw arqalı shıǵarmanıń kórkem tásirligin kúsheytip kórsetetuǵın usıl. Túrkiy poeziyasında alliteraciyalıq usıl erteden qollanılıp kiyatırǵan fonetikalıq usıl bolıp tabıladı. Shayır shıǵarmalarında tómendegi mısallardı kórsetiwge boladı:

Sarı reńlerdi súymes-em,
Sarı kóyleklerdi kiymes-em
Sen súydirdiń sarǵayǵanıńda,
Salı atızları sóyle sen [3.49-bet].

Bul berilgen mısallarda «s» sesiniń qaytalanıp keliwi ushırasadı. Bul dawıssız ses qosıqtıń barlıq qatarlarında tákirarlanıp poetikalıq kórkemlikti támiyinlep tur.

Assonans. Birgelikli dawıslı seslerdiń qaytalanıp keliwi. Poeziyada assonanslar alliteraciyaǵa qaraǵanda ónimsiz ushırasadı:

Aq qar – qızdıń kúlkisi,
Appaqlıǵı tistiń de

Adam ushın bul dúnyada joq
Ayralıqtan artıq alıslıq [3.15-bet].

Bul misal «a» dawıslı sesiniń tákirarlanıp kelgenligin kóriwimizge boladı. «Sheberlik penen qollanılğan alliteraciya hám assonanslar qosıqtıń sırtqı formasına tán tartımlılıqtı payda etedi hám mazmunniń emocional tásirsheńligin arttıradı» [5.57].

Qaytalaw túrлерinen anaforalar jiуi ushırasadı. Gáptiń basında birdeу sózlerdiń yamasa konstrukciyalardıń qaytalanıp keliwi anafora qubılıs bolıp tabıladı. «Anafora» termini grek sózi bolıp, joqarıǵa shıǵarıw, yaǵnıy gáptiń basına shıǵarıw degen mánisti bildiredi.

Sóyler sonday tatlı dawısı menen,
Sóyler ol ırǵatılǵan biydaylıq bolıp.
Saw bolıń aǵayınler,
Saw bolıń kóz kórgenler,
Saw bolıń aǵayın jer
Saw bolıń ósken jerler [2.48-bet].

Bul misallarda, «sóyler», «saw bolıń» feyil sózleri tákirarlanıp kelip anafora xızmetin atqarıp kelgen. Shayır birdeу sózlerdi qaytalap beriw arqalı kórkem nátiyjelikke erisken.

Juwmaqlap aytqanda, shayır stilistikalıq figuralardan júdá sheber paydalanǵan. Olar súwretlenip atırǵan predmet yaki qubılıstıń estetikalıq tásirsheńligin asırǵan.

REFERENCES

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. Нөкис, 1990.
2. Мәтмуратов Т. Арзыў шәмени. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1981.
3. Мәтмуратов Т. Жақсылық сарайы. Нөкис, «Қарақалпақстан», 1986.
4. Мәтмуратов Т. Сайланды шығармалары. Нөкис, «Қарақалпақстан», 2019.
5. Досымбетова А. Әдебиятта көркемлеў қураллары. Нөкис, “Қарақалпақстан”, 2017.
6. Doszhanova G., Qazaqbaeva A. Semantic Peculiarities of the Language of T.Matmuratov's Works// TELEMATIQUE, 2022. Web of Science.
7. Досжанова Г., Усенова Қ. Т.Мәтмуратов шығармаларында улыўма қолланыўшы хәм шекленген лексикалық бирликлер. //Өзбекстан Республикасы Илимлер Академиясы Қарақалпақстан бөлиминиң ХАБАРИШЫСИ. Нөкис, 2022. 141-144b.
8. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика. Москва, 2001.